

WOORD-WEDERWOORD

Twee deskundigen die een uiteenlopend standpunt hebben over een heet hangijzer: dat moet VONKen geven! De spits van deze nieuwe rubriek WOORD-WEDERWOORD wordt afgebeten door Alex Wethlij en Luuk Van Waes. Eerstgenoemde heeft de voorbije 30 jaar duizenden schrijfproducten van studenten en examinandi onder ogen gehad. Op basis van deze rijke oogst komt hij tot de vaststelling dat de tekstverwerker verantwoordelijk is voor een toename van taalkundige ontsporingen in teksten. Heeft Wethlij gelijk, ongelijk of een beetje gelijk? Luuk Van Waes staat even stil bij elk van deze drie mogelijkheden, maar geeft vooral aan hoe het schrijfonderwijs rekening kan houden met deze computermodus.

De redactie

Tast de computer de taalkundige verzorging van teksten aan?

Alex Wethlij

In zijn handboek *Helder rapporteren* schrijft Peter Nederhoed o.a.: "Ieder die aanvankelijk met pen (typemachine) en papier schreef en nu de tekstverwerker gebruikt, heeft de indruk dat daarmee ook het schrijfproces is veranderd." (Nederhoed 1998, p. 303). Dat deze indruk juist moet zijn, licht Nederhoed toe met de hoofdconclusies die Luuk van Waes trok in zijn proefschrift *De computer en het schrijfproces*. Daarbij komt, in de visie van Nederhoed, de computer goed voor de dag wanneer wij bij de als laatste aangehaalde conclusie te lezen krijgen: "Van een tweede (her)schrijffase is bij computerschrijvers dikwijls nauwelijks sprake. Dat komt deels doordat computerschrijvers hun tekst al schrijvende reeds zeer grondig hebben bewerkt, en deels doordat die eerste versie al zo 'volmaakt' oogt." (Nederhoed 1998, p. 304).

Jk ben sinds ongeveer één jaar op emeritaat, maar heb mij voordien bijna 30 jaar beziggehouden met studenten hoger onderwijs schriftelijke communicatievaardigheid bij te brengen. In deze hoedanigheid heb ik jaar in jaar uit honderden bladzijden – de laatste jaren tussen de 1.000 en 2.000 – ter beoordeling aangeboden gekregen. Bovendien heb ik als extern jurylid in nogal wat examencommissies gezeteld om voor de overheid over het taalvermogen van kandidaten te oordelen. Met alle sympathie voor de betrokkenen moet ik erkennen dat ik weinig juichkreten kan uiten over hun verzorging van de Nederlandse taal en dat ik bitter weinig gevallen kan noemen waarin computerschrijvers in dit opzicht hun tekst al schrijvende reeds zeer grondig hebben bewerkt. Integendeel: het aspect 'opbouw' terzijde latende, moet ik constateren dat ik bepaalde taalkundige ontsporingen meer dan voordien ben gaan aantreffen sinds ik werk onder ogen kreeg dat vervaardigd is op de tekstverwerker.

Letters flitsten over het scherm, waarna de leerlingen het woord mocht intikken, zo stond het in het tekstconcept van een van de lezingen op mijn afscheidscolloquium.

Het aspect 'opbouw' terzijde latende, moet ik constateren dat ik bepaalde taalkundige ontsporingen meer dan voordien ben gaan aantreffen sinds ik werk onder ogen kreeg dat vervaardigd is op de tekstverwerker.

Dat is de tekstverwerker in optima forma. Het wordt daarom tijd bij elkaar te zetten van welke taalkundige verschijnselen ik een toename heb geconstateerd zo ongeveer sinds de tijd dat de tekstverwerker zijn intrede heeft gedaan in het werk van mijn scribenten. Ik beroep mij

daarbij op het werk van mijn studenten *Toegepaste Economische Wetenschappen (TEW)* – indien niet anders aangegeven, zijn doorgaans zij het die mij mijn citaten ver-

schaften –, van kandidaten openbare examens en van groepen studenten Nederlands hoger onderwijs, van wie mij jarenlang bewaarde schriftelijke examens ter beschikking werden gesteld. Deze verschijnselen zijn vooral – er is meer – de volgende:

- (1) Er staan meer woorden dubbel dan eerst.
- (2) Er staan meer woorden op de verkeerde plaats dan eerst.
- (3) Er is een toename van woorden met vage inhoud, zoals *het* en *dit*.
- (4) Er is een duidelijke toename van verkeerde *d*-spelling in het presens en verkeerde *dt*-spelling in het perfectum van bepaalde werkwoorden.
- (5) Er is een sterke opkomst van meervoudige werkwoordsvormen in plaats van enkelvoudige en van enkelvoudige werkwoordvormen in plaats van meervoudige.
- (6) Er is een duidelijke toename van een overbodige komma na het onderwerp aan het begin van de zin.

MEER WOORDEN DUBBEL

Dat er woorden dubbel staan, komt ook voor in met de hand geschreven resp. getypte teksten. Toch heb ik de laatste 3 jaar niet meer dan 2 van dit soort ontsporingen opgetekend in ± 80 examens. Duidelijk hoger ligt de frequentie bij het gebruik van de tekstverwerker. Natuurlijk kan het voorkomen dat bij correctie tijdens het schrijfproces een woord onnodig is blijven staan. Er is echter meer aan de hand, wat wij direct al kunnen afleiden uit het feit dat op de tekstverwerker het meer dan eens het vooropstaande onderwerp is dat de mist ingaat. We krijgen dan formuleringen als:

Maar in onze contingentietabel kunnen we wel zien dat de richting van onze hypothesen in de goede richting staan.

Zulke taaluitingen lijken op spreektaal, omdat men daar wel eens vergeet wat men zo-even gezegd heeft. Onderzoek heeft aangetoond dat met name bij e-mailen sterke overeenkomsten met mondeling taalgebruik te constateren zijn (Moran e.a. 1999). Je kunt je bij het geciteerde voorbeeld afvragen of hier sprake is van het vergeten van een uitgangspunt of dat bepaalde elementen in dat begin later net parallelle woorden oproepen: *richting* → *richting*; *hypothesen* → *staan*. Deze vraag is niet zonder belang, maar we zullen nog zien.

MEER WOORDEN OP DE VERKEERDE PLAATS

Minder opvallend zien formuleringen eruit waarbij het woordmateriaal niet in de juiste volgorde staat. Het gaat dan om constructies als:

Hieraan wil ik toevoegen dat mijn ervaring op het gebied van informatica beperkt zich echter tot een vlotte werking met Acces, Word, Excel, Powerpoint en E-mail.

Ik heb dit type ontsporingen slechts 1 keer genoteerd in de ± 80 schriftelijke examens uit de periode 1998-2000 waarover ik beschik. Voor met de tekstverwerker vervaardigde rapporten van 20 à 60 blz. uit de periode 1994-1999 stelde ik echter een frequentie van 2 à 4 per rapport vast. Ook in deze gevallen is het schrijfproces dus in het ongereede geraakt.

EEN TOENAME VAN WOORDEN MET VAGE INHOUD

Het volgende verschijnsel waarover ik het ga hebben, i.c. het optreden van woorden met een vage betekenis, heb ik iets frequenter aangetroffen in met de computer

geschreven teksten wanneer ik het woord *het* als richtsnoer neem. In een examen voor een openbare functie dat ik begin 1999 gecorrigeerd heb, noteerde ik 1 fout in 12 examens van ± 4 bladzijden elk. Uit een recentelijk afgenomen, identiek examen tekende ik bij 27 kandidaten 2 fouten op. In een schriftelijk examen van 32 Nederlandse hogeschoolstudenten vond ik *het* niet, evenmin als een vergelijkbaar *dit* of *dat*. Rijk is de oogst in de via de tekstverwerker vervaardigde rapporten van mijn studenten TEW. In principe hebben we steeds te maken met een exponent van een toegenomen concentratieverzwakking. De tekstverwerker voegt daar echter blijkbaar nog een aspect aan toe. Bekijken we maar eens de volgende zin:

De besparing van hout is aanzienlijk en het is veel beter voor het milieu.

Het valt ons dan op dat in de buurt van *het* of *dit* een neutraal substantief te vinden is en nu mag je je zeker afvragen of bepaalde vormen niet soortgelijke oproepen: *hout* → *het*. We gaan nu ook begrijpen waarom op de achterkant van de plastic fles waarin het *Kruitvat* zijn motorolie verkoopt, het volgende staat:

Ook heeft Kruitvat Multigrade Motorolie een sterk reinigend vermogen en voorkomt het, zelfs bij lagere bedrijfstemperaturen, de vorming van kool- en lakafzetting op de zuigers en de zuigerveren (Sludge).

Hoe het ook staat met dit reinigend vermogen, dit type zinnen met te overwegen woordattractie noteer ik eerst en vooral in teksten die niet met de pen of schrijfmachine, maar via een modern medium vervaardigd zijn.

EEN DUIDELIJKE TOENAME VAN BEPAALE D- EN DT-FOUTEN

Aantrekkingskracht speelt blijkbaar ook een rol bij de toename van bepaalde *d*- en *dt*-fouten die ik heb geconstateerd in werk dat via de tekstverwerker is geproduceerd. Vroeger, in de pen&papier-periode, gold de *dt*-fout in de derde persoon onvoltooid tegenwoordige tijd (OTT) als de spelfout bij uitstek, in zekere zin ook de *t*-fout in het voltooid deelwoord, maar tegenwoordig hebben de *d*-fout in de derde persoon OTT en de *dt*-fout in het voltooid deelwoord hun achterstand aardig ingehaald. Deze *d*- en *dt*-fout tref ik vooral aan in geschriften die vervaardigd zijn op de tekstverwerker.

Dit 'vooral' houdt in dat deze ontsporingen ook voorkomen wanneer met de pen wordt geschreven. Zo las ik onlangs, in een schriftelijk examen voor een overheidsfunctie: *Ze moeten een beleid voeren dat de gemeenschap geruuststeld.* Het gaat hier om 1 fout in 27 examens van gemiddeld 4 bladzijden elk. Begin 1999 had ik, in een identiek examen bij 12 kandidaten kunnen noteren: *wanneer het niet enkel betekend dat...* en *Niet alleen hersteld men een herverdelende effect...* In een zelfde examen, afgenomen in 1996 bij 47 kandidaten, vond ik geen enkele van dit soort fouten, evenmin als trouwens in een examen van 32 Nederlandse vierdejaarsstudenten hoger onderwijs, academiejaar 1999-2000. In een 18-tal op de tekstverwerker vervaardigde opstellen van diezelfde groep Nederlandse studenten las ik in die zelfde periode echter:

- *Men beschouwd geweld als een gedrag waarbij andere (!) lichamelijke schade toegebracht wordt.*
- *Veelal wordt schade vergoedt door creditcardmaatschappij.*

Natuurlijk kan men erop wijzen dat het hier gaat om werkwoorden die behoren tot de categorie die begint met *be*-, *ge*-, *er*-, *her*-,

ont-, *ver*-. Dit zijn werkwoorden waarbij een verkeerde herinnering aan het voltooid deelwoord en, omgekeerd, het presens de schrijver parten kan spelen. Een blik op deze twee voorbeelden wijst ons echter weer eens op de mogelijkheid van vormattractie: *beschouwd* ← *geweld*; *wordt* → *vergoedt*. Vormattractie klaart volgens mij de klus alleen in een voorbeeld als:

De schade en leed die in het verkeer berokkend word.

Zo'n spel van zichtbare verleiding kan zeer grillig zijn:

De prijs die iemand als standaard ervaart voor een bepaald product bepaald of die persoon de effectieve prijs als hoog of laag beschouwd.

Soms lijdt de verleider zelf al aan ontsporing:

Het milieu waarin men opgroeit bepaald voor een stuk de gedragingen van jongeren.

Meestal staat de verleider echter steviger in zijn schoenen:

Een nadeel zou wel kunnen zijn dat niet iedereen zijn enquêteformulier ons, volledig ingevuld, terugbezorgd.

Hoezeer vormattractie en verkeerde herinnering hand in hand kunnen gaan, blijkt ook uit de volgende voorbeelden, en wel van *dt*-ontsporing:

- *Wordt de ervaring van stress beïnvloedt door de mate van gezinsspanningen die men ervaart?*
- *De aandacht welke besteedt wordt aan vorming en taal.*

We blijven ook met deze voorbeelden binnen de categorie van werkwoorden die beginnen met *be*-, *ge*-, *er*- enz. en waarbij

Een niet weg te denken factor hierbij is het spel van de lokvogel, de zichtbare verleider, die roet in het eten strooit.

het perfectum er in de aangehaalde gevallen er ten onrechte is gaan uitzien als een derde (en tweede) persoon OTT. Ik denk dat wij deze kwestie zo moeten zien dat bij verslapping van aandacht ten onrechte een *d* in het presens en *dt* in het perfectum kunnen verschijnen wanneer de vorm van het werkwoord (*be-*, *ge-*, *er-* enz.) daar aanleiding toe kan geven en dat de visuele nabijheid van doorgaans 'legale' *d-* en *dt-*vormen deze ontvankelijkheid voor het verkeerde uitbuit.

EEN STERKE OPKOMST VAN MEERVOUDIGE WERKWOORDSVORMEN I.P.V. ENKELVOUDIGE EN OMGEKEERD

De werking van stoorzenders valt zeer duidelijk te constateren in een verschijnsel dat ik sinds 7 à 8 jaar met toenemende frequentie kan optekenen uit het werk van mijn studenten: meervoudige werkwoordsvormen in plaats van enkelvoudige en enkelvoudige werkwoordsvormen in plaats van meervoudige. Om elk misverstand te vermijden: het gaat niet om het type *een aantal chauffeurs rijden te hard* en ook niet om de constructie *de helft van de chauffeurs rijden te hard*, gevallen waar een aantal bladzijden in de ANS aan gewijd is/zijn en die in toenemende mate voorkomen in allerlei soorten teksten, hoe dan ook vervaardigd.

Evenmin heb ik op het oog ontwikkelingen als *daar de oppositie steeds op de andere kant van de medaille wijzen*. Dit soort constructies, waarin enkelvoudige collectieve of abstracte begrippen worden behandeld als meervoudige begrippen, neemt sterk in aantal toe, zowel in met de pen als in via de tekstverwerker vervaardigde geschriften. Hier is andermaal sprake van een groeiende afname van schrijfconcentratie, een ideaal klimaat voor taalkundige ontsporingen.

Een heel duidelijke groei constateer ik ook bij een ander verschijnsel dat het gevolg is

van concentratieverlies, namelijk het optreden van een enkelvoudige werkwoordsvorm bij een onderwerp dat een nevenschikking is: *Onze hedendaagse modernisering en Europese markt tast de cultuur aan resp. Door de modernisering van het maatschappelijk leven, wordt het traditionele gemeenschapsleven en cultuur aangetast*. Concentratieverlies leidt hier tot kortzichtigheid. Ik zie dit soort ontsporingen sinds ongeveer 1995 in toenemende mate verschijnen, weer in met de pen geschreven en in met de tekstverwerker vervaardigde teksten. Dit verschijnsel bedoel ik echter ook niet.

Waar het mij wèl om gaat, moge blijken uit de confrontatie van twee voorbeelden die in een en hetzelfde groepsrapport van derdejaarsstudenten TEW staan:

- *Daar deze implementatie slechts enkele maanden geleden gebeurden.*
- *Deze vernieuwingen die in het verleden gebeurde.*

In beide zinnen is het onderwerp blijkbaar letterlijk uit het oog verloren en past het getal van de persoonsvorm zich spontaan aan aan het meervoud of enkelvoud van een zelfstandig naamwoord dat in de buurt staat. *Gebeurden* is nu gekoppeld aan (*enkele*) *maanden* (*geleden*) en *gebeurde* krijgt *het verleden* als leidraad. Het is dit type van ontsporing dat ik op het oog heb en dat ik sinds een zevental jaren regelmatig aantref in het werk van mijn studenten. Met veel slagen om de arm schat ik dat per ± 200 groeps- en individuele werken dit soort fouten bij deze TEW-studenten nu zo'n 40 à 50 maal voorkomt, maar in de periode vóór het academiejaar 1993-1994 is mij deze fout niet zo opgevallen.

Ik heb inmiddels ook een kleinschalig onderzoek naar ongrammaticale meervoudsvormen resp. enkelvoudsvormen kunnen uitvoeren in mijn Nederlands materiaal. In de desbetreffende beleidsnota's noteerde

ik voor de jaren 1995-1998 geen ontsporingen. Voor het academiejaar 1998-1999 noteerde ik 8 gevallen in 42 nota's van gemiddeld 3 à 4 blz. en voor het academiejaar 1999-2000 12 ontsporingen in 65 nota's. In al deze gevallen gaat het, zoals bij mijn TEW-studenten, om teksten die tot stand zijn gekomen met behulp van de tekstverwerker.

Interessant is dat ik de desbetreffende fout 7 keer aantrof in 18 opstellen van een groep Nederlandse studenten die ook, met 32 personen ditmaal, deelnamen aan een schriftelijk examen van 3 à 4 blz. en daarbij de fouten waar het hier om gaat, niet maakten. Vooralsnog mogen wij de tekstverwerker dus argwanend aankijken, die stoorzenders hun destructief werk laat doen. We hoeven dan ook niet verbaasd te zijn dat een meervoudige omgeving een meervoudige persoonsvorm en een enkelvoudige omgeving een enkelvoudige persoonsvorm kan oproepen:

Ons onderzoek in verband met angst- en stressgevoelens en meer specifiek de factoren, die leiden tot deze gevoelens, kunnen zeer nuttig zijn voor de waardetransportfirma's.

VERSUS

Hierboven hebben we als vermeld dat de onderzoekseenheden niet enkel beschrijvende kennis, maar ook verklarende kennis met zich meebrengt.

Meer dan eens verschijnen er zelfs pertinente onwaarheden, bijvoorbeeld:

Maar voor de vrouw met kinderen die daarbij nog doorgaans belast zijn met het huishouden is het heel wat lastiger dat nog eens erbij te nemen.

Met betrekking tot de stoorzenders zelf moeten er twee zaken opgemerkt worden:

- (1) Het beïnvloedende associatieve element kan zowel vóór als na de desbetreffende werkwoordsvorm staan, maar stoorzenders vóór de te ontsporen per-

soonsvormen boeken veel meer resultaat dan stoorzenders erna.

- (2) Hoewel regelmatig een enkelvoudige persoonsvorm verschijnt in plaats van een te verwachten meervoudige – ik herinner hier ook aan het in het begin van deze beschouwing gegeven voorbeeld *Letters flitsten over het scherm waarna de leerlingen het woord mocht intikken* – komt het omgekeerde zeker viermaal meer voor.

De laatste constatering sluit aan bij wat ik al eerder opmerkte, namelijk dat collectieve resp. abstracte begrippen die in het enkelvoud staan, meer en meer worden vergezeld door een persoonsvorm in het meervoud. Het is dan ook in een aantal gevallen niet mogelijk te bepalen waar een ontsporing richting meervoud precies vandaan komt, bijvoorbeeld:

De politie echter beschikt niet over voldoende materiaal en kunnen in de avonduren maximaal vier patrouillewagens inzetten.

Dit is een voorbeeld uit een nota die met de tekstverwerker vervaardigd is. Uit de pen is het volgende zeer recente voorbeeld gevloeid:

De provincie die meer bevoegdheden willen.

Met dit laatste voorbeeld zijn wij beland bij de selectieproeven voor overheidsfuncties.

Het is interessant eens te kijken naar wat de laatste drie schriftelijke examens die ik heb gecorrigeerd, hebben opgeleverd op het gebied van de verbale ontsporingen die hier aan de orde zijn. Deze vergelijking is alleen al daarom nuttig daar het gaat om dezelfde functie, met dezelfde eisen, voor dezelfde soort kandidaten, die zich

Het gebruik van de tekstverwerker leidt tot bepaalde ontsporingen in grammaticale taalverzorging die zijn toe te schrijven aan concentratieverlies tijdens het schrijfproces.

allen van de pen moesten bedienen. Welnu, in een examen van oktober 1996, (47 x ± 4 blz.) vond ik geen enkele relevante ontsporing, wel 6 gevallen waarin een enkelvoudige persoonsvorm bij een onderwerp met nevenschikking staat. Ook in een examen van januari 2000, met 12 kandidaten, vond ik de bekende ontsporing niet, wel weer éénmaal een enkelvoudige persoonsvorm bij een onderwerp met nevenschikking. In een examen van oktober 2000 trof ik dan de eerste voorbeelden van de verbale ontsporing aan:

- *Wanneer twee eenheden dezelfde bevoegdheid heeft.*
- *De vereniging van Vlaamse provincies stelt nochtans dat de provincies al sinds het begin van de vorige eeuw menige belangrijke taken heeft volbracht.*

Het laatste voorbeeld overtreft duidelijk het eerste door na een veelbelovend begin in grote verwarring te eindigen. Wat wij ons mogen afvragen is intussen, nu, alles bij elkaar genomen, de tekstverwerker toch het voortouw schijnt te hebben genomen bij de verbale ontsporing van enkelvoud naar meervoud en vice versa, of deze verwarring nu ook geheel zelfstandig is gaan toeslaan in met de pen geschreven geschriften of dat een door de tekstverwerker aangewakkerde ontwikkeling ook het domein van pen en papier heeft bereikt. Opmerkelijk is in elk geval wat Willem Levelt in 1997 met betrekking tot deze ontsporing constateert voor het spreken: *"Echte grammaticale fouten zijn heel zeldzaam. Bij hele lange zinnen krijg je bijvoorbeeld wel eens dat het onderwerp in het enkelvoud staat en het werkwoord in het meervoud."* (Levelt 1997, p. 125).

CONCLUSIE: DE TEKSTVERWERKER LEIDT TOT ONTSPOURINGEN

Er is blijkbaar nog werk aan de winkel, maar als wij de stand van zaken bekijken – de komma gebruik ik als afsluiting – dan valt m.i. niet te ontkennen dat het gebruik van de tekstverwerker leidt tot bepaalde ontsporingen in grammaticale taalverzorging. Deze ontsporingen komen echter niet uit de lucht vallen. Het zijn verschijnselen die zijn toe te schrijven aan concentratieverlies tijdens het schrijfproces. Dit concentratieverlies leidt ertoe dat men dingen vergeet en/of dat men zich dingen niet scherp of zelfs verkeerd herinnert en/of dat men verkeerde dingen ziet resp. dingen verkeerd ziet. Als men met de pen schrijft, kunnen die ongelukjes in principe ook gebeuren en ze gebeuren dan ook. Bij het gebruik van de tekstverwerker zijn ze echter blijkbaar moeilijker te vermijden dan bij het hanteren van de pen.

Een niet weg te denken factor hierbij is het spel van de lokvogel, de zichtbare verleider, die roet in het eten strooit. Ik zou echter niet te weten zijn gekomen waaraan deze lokvogel zijn succes zou kunnen danken als Luuk van Waes niet in zijn proefschrift had aangetoond dat het schrijfproces in de computermodus sterk fragmentarisch verloopt (Van Waes 1991). Het is m.i. het sterk fragmentarisch karakter van dit schrijfproces dat de greep op de zin-als-eenheid doet achteruitgaan – moet ik schrijven: nog verder doet achteruitgaan? – en dat een oriëntatie op de omgeving van het schrijfpunt met zich meebrengt, met niet zelden ontsporing als

Het is m.i. het sterk fragmentarisch karakter van dit schrijfproces dat de greep op de zin-als-eenheid doet achteruitgaan en dat een oriëntatie op de omgeving van het schrijfpunt met zich meebrengt, met niet zelden ontsporing als gevolg.

gevolg. Het gaat daarbij ook nog om zaken die niet of nauwelijks via de spellingcorrector recht te zetten zijn.

EEN DUIDELIJKE TOENAME VAN OVERBODIGE KOMMA'S

Ik wil mijn beschouwingen beëindigen met aandacht te vragen voor een opmerkelijk geplaatste komma. Dit hier verkeerd geplaatste leestekentje kan ons in alle bescheidenheid iets leren over het zinversnipperend effect van de tekstverwerker. Ik heb het oog op een komma die direct na het onderwerp in het begin van de zin geplaatst wordt: *Monique Smeets, is moeder van twee kinderen.*

Het gaat dus in principe niet om de komma die, eveneens in het begin van de zin, een kortere of langere bijwoordelijke bepaling afsnijdt van de rest van de zin. Deze komma doet het in Vlaamse teksten al een tijdje heel aardig (Wethlij 1996). De komma na het onderwerp lijkt mij jonger te zijn, maar heb ik tot nog toe alleen aangetroffen in geschriften die vervaardigd zijn met de tekstverwerker. Opmerkelijk is overigens dat ik de 'Vlaamse' komma nu ook heb aangetroffen in mijn Nederlands materiaal, maar wel pas in het academiejaar 1999-2000:

- *Aan de andere kant, vragen sommige waarnemers zich af waarom ...*
- *In deze nota, zal aan de hand van vier uitgewerkte voorbeelden ...*

evenals één voorbeeld waarin de komma staat na het onderwerp:

De derde variant, is de mogelijkheid om ...

In met de pen geschreven examens – de geciteerde voorbeelden komen uit teksten die met de tekstverwerker zijn vervaardigd – heb ik noch de ene, noch de andere gevonden. Ik denk dat de fragmentarische aanpak die het schrijven met de tekstverwerker kenmerkt, met zich meebrengt dat in het begin van de zin, vooral dan na het onderwerp even kan worden gepauzeerd – een soort 'vluchtheuvelhouding' – en dat dit van de weeromstuit kan resulteren in komma-plaatsing. Ik heb dit werkelijk zien gebeuren tijdens een experiment bij Radio Limburg!

TOT SLOT

Ik schreef al dat er nog werk aan de winkel is. Mijn bedoeling was dan ook enkele concrete punten van onderzoek te signaleren. De stelling dat computerschrijvers hun tekst al schrijvend reeds zeer grondig hebben bewerkt, hoef ik echter niet verder meer te ontzenuwen.

*Alex Wethlij
Limburgs Universitair Centrum
Universitaire Campus
3590 Diepenbeek
alex.wethlij@luc.ac.be*

Noot

- 1 In de oorspronkelijke bijdrage die de auteur ons aanleverde, werd elk geval rijkelijk geïllustreerd met tal van voorbeelden. Om plaats te besparen hebben we er – met zijn toestemming – drastisch in gesnoeid. (nvdr/RR)

Bibliografie

Moran, J., B. O'Rourke & H. Schwenhorst: Linguistic data analysis. In: D. Little e.a.: *Evaluating tandem language learning by e-mail. Report on a bilateral project*. CLCS Occasional Paper No. 55. Dublin, 1999.

Nederhoed, P.: *Helder rapporteren. Een handleiding voor het schrijven van rapporten, scripties, nota's en artikelen in wetenschap en techniek*. Houten/Diegem, 1996, zesde herziene druk.

Van Waes, L.: *De computer en het schrijfproces. De invloed van de tekstverwerker op het pauze- en revisiegedrag van schrijvers*. Enschede, 1991.

Wethlij, A.J.M.: Kommaperikelen. *Nederlands van Nu* 44 (1996), p. 27-31.